

Mgr. Olga Búciová

PSYCHOLOGIE ARCHITEKTURY

aneb JAK JI VNÍMÁME A PROŽÍVÁME?

Teorie architektury se logicky opírají o fyzické a psychické dispozice člověka. Fyzický aspekt je reprezentován v materiálních a smyslových vjemech; psychický aspekt je pak definován především skrze pocity, prožitek a paměť.

Architektura je výsledkem lidské činnosti a současně faktorem, který ji výrazně ovlivňuje.

Nachází se v určitém prostředí a pracuje s hmotou, přičemž jedním ze základních principů práce je její organizace v prostoru.

Jako ryze civilizační produkt je architektura stále ještě podmíněna fyzickou přítomností člověka, přičemž lidská bytost ze své podstaty usiluje o nalezení uživatelsky přátelského a esteticky příjemného životního prostředí.

Proces umělého formování prostředí (čímž architektura jistě je) tak všeobecně vychází ze zkušenosti fyzických vjemů a předpokladu konkrétního prožitku. Všechny tyto vjemy jsou zažívány v rovině osobní, komunitní a sociální.

Potřeba vybudování řádu a orientace v chaotickém prázdnu a bezčasí nachází adekvátní příměr v řízeném uspořádání, který je pro architekturu příznačný.

Samotný termín „prostředí“ vypovídá o (antropo)centrickém pojetí orientace k místu, jeho popisu a hodnocení.

V posledních padesáti letech se člověk o sobě dozvěděl opravdu hodně — k čemuž výrazně přispěly vědní obory jako sociologie, psychologie, biologie a genetika, filosofie, antropologie, paleontologie atd.)

A během posledních třiceti let se i architektonická teorie opřela o další vědy jako biologii, psychologii, kognitivní neurovědy, nebo fenomenologii v potvrzení toho, že mentální vlastnosti vychází z funkce našeho nervového systému.

Společně se setkávají v toto faktu: všechno lidské snažení závisí na funkci našeho mozku jako organické součásti našich těl, která je zase naopak aktivně formována ekologickým, architektonickým, sociálním a kulturním prostředím, ve kterém přebýváme.

Toto pojetí podkopalo jistotu ontologických kategorií typických pro západní kulturu — dichotomii rozdělující vnitřní a vnější, subjekt a objekt, která však není ničím víc než jen jistým druhem abstrakce vycházejícím z naší průběžné interakce se světem.

Pojetí separátního „já“, které operuje v izolaci od svého prostředí (tzv. dualistické nebo binární myšlení) se již nějakou dobu považuje za překonané. Je pravdou, že už od druhé poloviny minulého století dochází k přehodnocování dlouho přetrvávajícího paradigmatu rozdělujícího materiálnost od intelektuálnosti, mysl od těla a „já“ od okolního prostředí.

O potenciálu a principech jejího působení na lidskou psychiku vznikla řada pojednání. V českém prostředí můžeme v oblasti psychologie ve spojení s architekturou označit jako průkopnickou studii **Miluše Sedlákové, *Úvod do architektonické psychologie (Výzkumný ústav výstavby a architektury, Praha 1981)***.

Jedná se o pravděpodobně vůbec první českou psychologickou studii zabývající se architekturou a jejím vnímáním, jakožto i dopady na duševní život jedince. V úvodu se autorka věnuje problematice zejména mechanismů prostorového vnímání (kde zdůrazňuje primát vizuální paměti a představivosti) a pozornosti. Jako pomocné vědy psychologie architektury uvádí estetiku, sémantiku, sociologii a statistiku. Zohledňuje potřeby a hodnotové orientace jedince, zdůrazňuje roli procesu přejímání norem a socializace.

Shrnuje kombinaci všech uvedených vlivů v procesu hodnocení.

Kategorizuje významové vrstvy rozhodující pro hodnocení architektonického díla a definuje východiska pro utváření osobních postojů k němu.

Význam této publikace spočívá právě ve vložení fenoménu architektury do souvislosti s psychologií vnímání a v poukázání na důležitost tohoto propojení.

V 80. letech se vazbám tvorby a ochrany životního prostředí na oblast psychologie věnovala také publikace **Michala Černouška, *Psychologie životního prostředí (Horizont, 1986)***.

Z novějších a čtivých publikací z oblasti psychologie lze zmínit soubor esejistických úvah profesora **Lubomíra Kostrhoňe**, *Psychologie architektury* (**Grada publishing, a.s. 2011**).

Čtivým způsobem jsou v nich shrnuty některé zásadní poznatky z oblasti psychologie a neurovědy, například že tělesné schéma se vytváří na základě orientačních a haptických zkušeností.

Vizuální představy se vyvíjí později, také v závislosti na primárních haptických zkušenostech.

„Architektura je v prostředí, tvoří prostředí a zastupuje prostředí. Je naším produktem a výpovědí o nás.“

— (Kostroň Lubomír: Psychologie architektury, 2011)

„Ono to dělení na vnitřní a vnější je hodně relativní, a navíc prostě jedno bez druhého nedává moc smysl. Nejen v architektuře.“

— (L. Kostrhoň)

Základní aspekty architektury bývají hodnoceny především z hlediska kognitivních mechanismů.

Jedná se o kategorie, jejichž rozdělení je do značné míry dáno smyslovým aparátem člověka (působení světla, barev, pocity plynoucí z tvaru/formy, uzpůsobení prostoru, akustiky, nebo povrchových struktur daných vlastnostmi použitých materiálů), ale také sekundární významovou rovinou zahrnující mechanismy formování osobnosti a kulturně-společenské identity.

Švýcarský historik a teoretik umění **Heinrich Wölfflin** otevřel ještě před koncem 19. století ve své disertační práci (*Prolegomena zu einer Psychologie der Architektur*, München 1886) otázku:

„Jak je možné, že architektonické formy v nás vyvolávají emoce nebo nálady?“.

Na empatii nahlížel jako na druh psychologické projekce našeho „já“ do umělecké entity, prostřednictvím které zpětně čteme naše emoční odezvy nebo pociťujeme vlastní zkušenost.

Wölfflin razil postoj, že máme tendence chápat architekturu skrze danost vlastních fyzických podmínek.

Protože například známe sílu gravitace z naší vlastní tělesné zkušenosti, čteme tíhu a rovnováhu budovy v gravitačních termínech.

Architektura tak zrcadlí základní podmínky organického života.

Je přirozené, že lidé si jako bytosti z masa a kostí vytváří prostředí a struktury, které vyhovují jejich tělu.

Vystavěné prostředí přímo ovlivňuje a formuje náš mentální, fyzický, kulturní a sociální vývoj.

Vždyť také devadesát procent našich životů trávíme v budovách (!).

Při pohybu v prostoru se řídíme podvědomými či nevědomými prostorovými mechanismy.

Patří mezi ně například i **proxemika**: věda zabývající se vnímáním osobního prostoru — vzdáleností, blízkostí a odstupem v mezilidské neverbální komunikaci.

Obecné prostředí perceptuálního pole představuje to, co lidé bezprostředně potkají a v širším okruhu i naše periferní vidění.

Biologické posudky jsou obvykle formovány detaily jako je kontakt s klikou u dveří, madla, nášlapné poměry mezi schody, textura podlah, resonance a atmosféra prostoru, povrch textilií, pach materiálů a přítomnost přirozeného světla.

To samo o sobě není nic nového, architekti si byli již dříve dobře vědomi těchto faktů. To co odhaluje současná „psychobiologie“ je intenzita a úroveň tělesných reakcí na fyzická, sociální a kulturní prostředí a jak naše reakce na tyto tělesné podmíněnosti na oplátku mění naše biologické organismy.

Lidé prvotně hodnotí své ekologické prostředí skrze skupinu stimulů generovaných výběrem materiálů, prostorových vztahů, formálních proporcí, měřítkem, vzory, rytmikou, taktilními vlastnostmi a tvořivým přístupem. Klíčovou roli hrají faktory jako pohodlí, přítomnost, komfort, útulnost a krása.

Mentální obsah a význam architektury však nespočívá ve výčtu série faktů nebo prvků; je to jedinečná imaginativní re-interpretace a re-kreace každého jedince.

Subjektivní zkušenost a interpretace

Působení a vliv architektury na naši/lidskou psychiku se nutně odvíjí od samotného vnímání a prožívání reality.

To, co bývá obecně nazýváno realitou, je vnímáno především skrze náš smyslový aparát. Naše smysly jsou prakticky non-stop zavaleny podněty zvenčí.

Jsou „dveřmi“ vedoucími přímo do okolního světa.

Každý ze smyslových orgánů funguje svým specifickým způsobem a transformuje podněty z různých zdrojů (fotony, zvukové vlny, tlak, teplotu, strukturu povrchu) do podoby elektrochemických signálů.

Ty jsou následně vedeny hustou sítí neuronů a v podobě elektrických impulzů vytváří naši výslednou představu o prožívaném.

Vědecké výzkumy již před přinejmenším půl stoletím ukázaly, že pro komplexní zpracování jednoho smyslového vjemu je nutná synchronizace s ostatními smysly a porovnání s dosavadními zkušenostmi (například srozumitelná informace o zrakovém vjemu je nutně propojená s haptickou zkušeností podmiňující orientaci v prostoru).

„Funkce našeho mozku jsou tak z velké části založeny na našem dosavadním vnímání reality. To, co vidíme v daném okamžiku, není založeno na paprscích světla v našich očích, ale spíše na tom, co už máme v hlavě.“

— (David Eagleman: Mozek)

Psycholog **Lawrence Barsalou** použil termín „percentuální symboly“ pro senzomotorické afektivní reprezentace, kterými zakoušíme zkušenost, chápání, a přemýšlení o fyzických objektech v našem prostředí.

Například smysl šálku není jen nějakým abstraktním konceptem definovaným souborem funkčních částí a poznávacích znaků.

Jeho význam tkví spíše ve všech zkušenostech, které nám může nabídnout. Patří mezi ně senzomotorická aktivace, vizuální vlastnosti, hmatový dojem z povrchu, teploty, atd.

Význam šálku však není jen to, co nám nabídne po stránce fyzické smyslové nebo motorické interakce, zahrnuje také sociální funkce dané kulturními hodnotami a praktikami.

Perceptuální symboly jsou podle L. Barsalou modální a tím i analogické.

Modální, protože informace jsou zpracovány ve stejných systémech jako percepční stavy, které je vyprodukovaly (v jedné modalitě).

Nervový systém zajišťující vnímání barvy je odpovědný i za její reprezentaci v percentuálních symbolech, alespoň do značné míry.

Percepce a kognice tedy nejsou v tomto světle dvěma nezávislými systémy, ale jsou oba produkovány jedním reprezentativním systémem.

Svět vnímáme holisticky, celkově — na všech smyslových úrovních.

Slovo ESTETIKA pochází z řeckého *aesthetikos*, což znamená **smyslové vnímání**, nebo jen **vnímavost, cit**.

Podle vědeckých výzkumů chápe pravá hemisféra mozku celek nikoliv jako sjednocenou skupinu fragmentů, ale spíš jako entitu připouštějící existenci fragmentů...

V přirozené hierarchii pozornosti přichází globální pozornost jako první ...
Musíme to nejdříve vidět jako celek.

Funkce mozku závisí na komunikaci neuronové sítě.

Podobně funguje i infrastruktura velkého města, jehož ekonomika a rozvoj plynou z interakce všech jeho součástí.

Známý neurovědce a vědecký popularizátor **David Eagleman** je také jedním z autorů, kteří s oblibou používají pro vysvětlení principů fungování mozku metaforu (kosmopolitního) města, které v tomto případě „*otevívá náruč cestovatelům z celého světa*“. Těmito cestovateli se rozumí elektrické signály putující do mozku z různých smyslových orgánů.

Jedním z mnoha dosud nevyřešených problémů fungování (lidského) mozku je otázka „sjednocení“. Jak se mozku daří produkovat jednotný obraz světa, když jsou jednotlivé smyslové impulzy zpracovávány v jeho různých oblastech?

Odpověď by mohla ležet v komplexním propojení a komunikaci neuronové sítě, kterou Eagleman přirovnává k jednotné měně převádějící cizí „valuty zahraničních cestovatelů“.

Poměrně novější pohled na problematiku vnímání nabízí předpoklad, že mozek si vytváří vlastní realitu ještě před obdržení smyslové informace.

Takzvaný „**interní model**“ založený na v minulosti zpracovaných informacích umožňuje mimo jiné to, že pokud je mozek z jakýchkoliv důvodů odříznutý od vnějších podnětů (tzv. senzuální deprivace), je schopen vytvářet si vlastní obrazy.

Interní model tak prakticky utváří naši představu o prostředí, kde se v daný moment nacházíme.

Imaginace je považována za jednu z vůbec „nejlidštějších“ schopností. Existence smyslu pro etiku také vyžaduje schopnost představivosti. Nemohli bychom totiž vyhodnotit možnosti výběru chování bez schopnosti představit si jeho následky. Podle neuropsychologických výzkumů se akt vnímání a představivosti odehrává ve stejných oblastech mozku a jsou vzájemně propojeny. Akt vnímání je svým způsobem zároveň aktem představivosti. Percepce totiž není automatickým produktem smyslového aparátu. Hraje zde roli interpretace, projekce a tvořivost.

Emoce je tradičně kladena do opozice k rozumu.

Tento doposud rozšířený způsob pojetí dokazuje, jak hluboko je v nás zakořeněno kulturní karteziánské schéma, které vychází především z antického (platónského) nazírání na svět (zjednodušeně řečeno, ono „dualistické“ myšlení v protikladech). Emoce je multismyslové médium, skrze které se zapojujeme do světa.

Lidský rozum je evoluční zjemnění emocionálních procesů, obvod zbrzdující pudové reakce čekající na zpětnou kontrolu.

Novodobé přehodnocení emočního modelu je pro vystavěné prostředí důležité ze dvou důvodů.

Za prvé, předpokládá, že první emoční zapojení do okolního prostředí je pre-kognitivní a nevědomé.

Hodně z této neurologické aktivity operuje pod prahovou hodnotou vědomého pojetí, protože je příliš masivní a proběhne příliš rychle na to, aby se na ni mohlo vědomí zaměřit.

Za druhé, důležité aspekty naší vjemové a konceptuální aktivity zajišťují senzomotorické mozkové oblasti napojené na naše pohyby a tělesné povědomí. Lidské koncepty nejsou jen reflexí vnější reality, ale jsou klíčově formovány našimi těly a mozky, speciálně senzomotorickým systémem.

Virtuální imerzní technologie umožňují studovat reakce lidí na různá prostředí, ještě než jsou zkonstruovaná.

Například na úrovni města jsou naše emoční odezvy silně integrované s naším sympatetickým a para-sympatetickým subsystémem.

Tyto neurální subsystémy pracují recipročně a protichůdným způsobem.

Sympatetický systém může například zrychlit tlukot srdce v reakci na konkrétní fyzický faktor.

Parasympatetický subsystém jej může opět s ohledem na jiný faktor zpomalit.

Sympatetický subsystém ústí do insulární kůry¹ v pravé hemisféře a je asociován s (energetickým) výdejem a vzrušením.

Naopak para-sympatetický systém zakončený v levé hemisféře je odpovědný za energetickou výživu, odpočinek, relaxaci a k tomu přidružené emoce.

1 Insula, nebo také insulární kortex, je oblast kůry mozkové umístěné přibližně za ušima a směřující k centru. Je rozlišována jako ta část mozku, ve které si uvědomujeme naše vnitřní a emoční pohnutky.

„Předpokládá se, že se insula podílí na vědomí a má různé funkce související obvykle s emocemi nebo regulací homeostázy těla. Mezi tyto funkce patří soucit a empatie, vnímání, motorická kontrola, sebeuvědomění, kognitivní funkce a interpersonální zkušenosti. Ve vztahu k nim se podílí na psychopatologii.“ [zdroj : wikipedie (Insulární kortex — https://cs.wikipedia.org/wiki/Insul%C3%A1rn%C3%AD_kortex)]

Vystavěné prostředí může být sjednoceno s těmito dvěma póly.

Stavba může rozproudit náš metabolický systém a vyžadovat vysoký energetický výdej, nebo může poskytovat místo pro relaxaci a příjemné společenskosti.

Některé stavby nebo prostředí zvládají oboje.

Přistupovat k designu/navrhování/projektování tedy lze dvěma obecnými způsoby. Vytvořit vysoce stimulační prostředí, které přiměje lidi přijít za intenzitou a předpokládanou vynalézavostí, nebo ve skromnějším duchu vytvořit místo, které poskytne pohodlí a odpočinek, nabídne příležitost ke společenským rituálům či soukromému nabytí energie.

Architektura využívá k naplnění těchto potřeb protikladů a rytmu: „zavrtání se“ a rozlet; oddělenost a sounáležitost; uzavření a průhled; tíha a beztíže; vizualita a hmatovost; útočiště a vyhlídka; stín a světlo, ...

Co se však v městském prostředí stane, když je většina budov popsána jako aktivní, agresivní nebo dokonce drsná pro naše smysly?

Oba způsoby mají své vhodné příležitosti a jejich vyváženost je důležitá pro rovnováhu psychickou a sensorickou.

Například školy mohou aktivně či pasivně reagovat na výukové či relaxační potřeby.

Jedním z největších biologických objevů 90. let bylo odhalení tzv. „**zrcadlových neuronů**“. U člověka se hovoří spíše o „**zrcadlových systémech**“.
Jejich výzkum je stále v počátcích.

***Zrcadlový neuron** je neuron, který se aktivuje nejen, když zvíře nebo člověk vykoná nějaký úkon, ale i když tento subjekt pozoruje stejný úkon u jiného zvířete nebo člověka. Neuron tedy „zrcadlí“ reakci jiného neuronu, neboli se chová tak, jakoby sám pozorovatel daný úkon prováděl. Mohou být důležité pro pochopení činů ostatních lidí a pro učení nových dovedností pomocí imitace.*
[zdroj: wikipedie (zrcadlové neurony — https://cs.wikipedia.org/wiki/Zrcadlov%C3%BD_neuron)]

Zrcadlové neurony, které jsou aktivní při úchopu ruky se nachází v oblasti premotorického kortexu, který je také zapojen do produkce řeči.

Na základě toho lze předpokládat, že lidská řeč vznikla na základě mnohem starších mozkových operací, které souvisejí s rozpoznáváním a ruční gestikulací. Zrcadlové neurony se neomezují jen na uchopení předmětů, ale jsou vázány na další systémy napříč různými oblastmi mozku.

Jsou rovněž aktivní při emočních reakcích a předpokládá se, že hrají podstatnou roli ve schopnosti empatie (například když jsme svědky něčí bolesti, mapujeme traumatickou oblast na našich vlastních tělech).

Zrcadlové neurony jsou aktivní při **propriocepci** (například když vnímáme poutavou taneční choreografii nejen vizuálně, ale také motoricky).

Propriocepce (neboli „polohocit“) je schopnost nervového systému vnímat změny vznikající ve svalech a uvnitř těla pohybem.

Je nezbytná pro správnou koordinaci pohybu, registraci změny polohy těla, svalové napětí a průběh některých reflexů.

V sociálním kontextu lze ztotožnit zrcadlové systémy s empatií. Dalším oblíbeným označením je tzv. „**ztělesněná simulace**“.

Oběma vzájemně propojeným oblastem výzkumu se věnuje neurovědec **Vittorio Gallese**, jeden z objevitelů zrcadlových neuronů.

V procesu ztělesněné simulace se při pouhém pohledu dotýkáme povrchů rukama nebo nasáváme pachy, které v mnoha případech zanechávají i „stínovou“ chuťovou stopu.

Ztělesněná simulační teorie je mimo jiné teorií sociálního poznávání — teorií toho, jak rozumíme činům, základním záměrům, emocím a vjemům druhých.

Gallese tvrdí, že „základním mechanismem, který nám umožňuje přímé zážitkové uchopení mysli ostatních, není koncepční uvažování, ale přímá simulace pozorovaných událostí prostřednictvím zrcadlového mechanismu“.

„Pozorování světa je složitější než pouhá aktivace zrakového mozku. Vize je multimodální: zahrnuje aktivaci motorických, somatosenzorických a emočních mozkových sítí. Jakýkoli úmyslný vztah bavený s vnějším světem má svou pragmatickou povahu, a proto vždy nese motorický obsah. Stejně motorické obvody, které řídí naše motorické chování, také mapují prostor kolem nás, objekty po ruce ve stejném prostoru, čímž definují a formují z hlediska motorů jejich reprezentační obsah. Prostor kolem nás je definován motorickými potenciály našeho těla. Motorické neurony také reagují na vizuální, hmatové a sluchové podněty. Premotorické neurony ovládající pohyby horní části paže skutečně reagují také na hmatové podněty, které se na ni aplikují, na vizuální podněty pohybující se v peripersonálním prostoru paže nebo na zvukové podněty pocházející také ze stejného peri-osobního prostoru. Totéž platí pro artefakty, jako jsou trojrozměrné objekty. Manipulovatelné objekty, na které se díváme, jsou motorickým mozkiem klasifikovány jako potenciální cíle interakcí. Premotorické a temenní „kanonické neurony“ řídí uchopení a manipulaci s objekty a reagují také na jejich pouhé pozorování. Zdá se, že funkční architektura ztělesněné simulace představuje základní charakteristiku našeho mozku, která umožňuje, aby naše bohaté a rozmanité zkušenosti s prostorem, objekty a jinými jednotlivci byly základem naší schopnosti vcítit se do nich.“

[Zdroj: wikipedie (Vittorio Gallese — https://cs.qaz.wiki/wiki/Vittorio_Gallese)]

Zrcadlové neurony hrají zásadní roli ve velmi raném věku dítěte (kdy se učí nezákladnější věci napodobováním a zapojují se do emoční komunikace).

Také jsou častěji než kdy jindy implikovány při uměleckých událostech.

Pro oblast architektury je podstatné, že aktivita zrcadlových neuronů je spojena s dotykem (když vidíme někoho dotýkat se druhého, vcítíme se do pocitů dotýkaného nebo dotýkajícího se).

A tato aktivita se spouští i při vzájemném dotyku dvou neživých předmětů.

Modely ztělesněné simulace předpokládají, že stejné neurální struktury zapojené do naší vlastní tělesné zkušenosti zároveň přispívají ke konceptualizaci vnímání světa kolem nás.

Takovou empatickou shodu však nevytváříme se všemi prvky neživého prostředí.

Vittorio Gallese a historik umění **David Freedberg** na základě společného výzkumu tvrdí, že zážitek z uměleckého díla a architektury vzniká skrze prekognitivní aktivaci zrcadlových neuronů zapojených do simulace akce, emocí a tělesného vnímání.

To se netýká jen emocionálně silného figurativního umění (např. sousoší Laokóna), ale také viditelných stop po uměleckém tvořivém gestu (otisky po modelování ve hlíně nebo energické tahy štětcem) nebo například při pohledu na spirálový sloup (který v nás může způsobit vnitřní tělesné napětí způsobené dojmem rotačního pohybu vzhůru).

GESTALTPSYCHOLOGIE („Tvarová“ nebo „celostní“ psychologie, gestaltismus)

→ je psychologický směr, jehož název vznikl z německého výrazu Gestalt, jenž je do češtiny překládán jako podoba, tvar, celek, struktura, útvar;

→ vznikl na počátku 20. století v Německu (1912); zakladatelé: Max Wertheimer, Wolfgang Köhler, Kurt Koffka;

→ v oblasti přírodních věd byl pro g.p. podstatný objev elektromagnetického pole;

→ dodnes je g. p. aktuální zejména v oblasti kognitivní psychologie;

→ vymezuje se vůči vyčleňování jednotlivých izolovaných prvků prožívání a chování (např. reflexy), ze kterých se skládají větší celky (jako syntéza jednotlivých počitků); naproti tomu prezentuje psychologickou realitu ve větších kognitivních celcích fungujících ve vzájemných organických souvislostech (spíše strukturální pojetí, jako „otevřený systém“); nelze zcela oddělit biologické, psychologické a sociální jevy a procesy;

→ předmětem zájmu je především **vizuální vnímání** (g. p. např. přinesla průkazné objevy, že člověk tíhne ke spojování, nebo má tendenci vidět význam v náhodně rozmístěných bodech, vyděluje tvar od pozadí — tzv. diferenciaci);

TVAROVÉ ZÁKONY GESTALTPSYCHOLOGIE

Zákon blízkosti — tendence vnímat podobné objekty jako skupiny nebo série (např. vidíme z nich sestavené obrazce nebo tvary)

Zákon podobnosti — smíšené skupiny podobných a odlišných objektů vidíme po příznačných skupinách (opticky nám vyčnívají z celé množiny obrazců)

Zákon pokračování/směru — v obrazcích hledáme čáry s nepřerušným pokračováním

Zákon výstižnosti — tendence vidět nejjednodušší tvar (oko vidí uzavřený tvar i tam, kde část informace chybí)

Zákon dobrého tvaru — tendence doplňovat obrazce (lidská mysl má přirozenou schopnost doplnit chybějící informace ve výsledném obraze)

Vnímání figury a pozadí — schopnost mysli zaměřit pozornost na smysluplný tvar a ignorovat zbytek (cíl zaměření se mění společně s perspektivou pohledu, viz optické iluze „pohár/dvě tváře z profilu“)

Konstantnost velikosti — schopnost vnímání perspektivy

Steen Eiler Rasmussen je dánský architekt a urbanista, jehož teoretické dílo patří dnes mezi starší klasiky.

Jeho kniha ***Jak vnímat architekturu*** byla napsána již v roce 1959 a proto jej můžeme považovat za jednoho z prvních moderních „zprostředkovatelů“ architektury pro širokou veřejnost.

Podává zde například komentář k popisu krásy městského prostoru historikem umění, který jej však poznal jen z fotografií.

Byl si vědom, že město nezažíváme stejným způsobem, jakým zažíváme obrazy. Když fyzicky procházíme městem, cítíme jeho všudypřítomný charakter, atmosféru, topografii, zvuky, barvy, měřítka, pachy nebo vůně i samotnou materiální přítomnost.

Po smyslové stránce hodnotíme téměř každou budovu, kterou mineme.

Rasmussenův výklad a interpretace jsou často spojovány (bez autorova zjevného záměru) s přístupy **tvarové psychologie (gestaltpsychologie)**, která podnítila holistický přístup k architektuře (pod heslem „celek je více než suma jednotlivých částí“).

Zabývá se rytmem v členění, měřítkem a proporcí, působením povrchových struktur, barvou, světlem nebo akustikou.

Historické znalosti a umělecké kánony spojuje s psychologíí (smyslového) vnímání a postupně prohlubuje principy našeho chápání tvarů, vedoucí i k designu užitkových předmětů.

FENOMENOLOGIE ARCHITEKTURY

je filosofickým přístupem k architektuře, řadí se tedy k teorii architektury.

Lze ji chápat jako diskurzivní přístup k architektuře, stejně jako snahu pochopit ji a uchopit v rámci filosofických poznatků fenomenologie.

Současně je tak označováno i hnutí, které se zrodilo mezi architekty a teoretiky architektury v 50. letech minulého století (na Princetonské univerzitě v okruhu kolem profesora J. Labatuta) a začalo nabývat na popularitě v 70.—80. letech, což je trend pokračující dodnes.

Úspěch fenomenologického pojetí v teorii architektury souvisí mimo jiné s jejím ukotvením v přímo prožívané zkušenosti a praxi.

Fenomenologie je stále více oblíbeným přístupem v nazírání na architekturu, její roli a funkci ve společnosti. Zásadní roli zde hraje smyslové poznání ve vnímání, prožívání i interpretaci architektury.

Výchozí statut, že architekturu lze „nejpravdivěji“ hodnotit skrze náš vrozený smyslový aparát a tělesné rozhraní, otevírá stále další nové možnosti v jejím prožívání a interpretaci.

Málo který filosoficko-teoretický přístup reflektuje zásadní význam fyzických smyslů pro chápání naší skutečnosti.

Podobně jako postmoderna se vymezila proti modernistickému popření historické kontinuity, klade důraz na bezprostřední fyzickou a psychickou zkušenost, etický a dokonce poetický aspekt.

Fenomenologie architektury je orientována především na způsob myšlení a uvažování o tvorbě. Nikdy nepředstavovala nějaký jednotný nebo konkrétní estetický proud či názor.

Stěžejní fenomenologický myslitel a filosof **Maurice Merleau-Ponty** přímo spojuje rozvoj fenomenologického hnutí s psychologií vnímání, tedy Gestaltpsychologie².

Jedním ze stěžejních zkoumaných témat přitom zpravidla byla problematika (fenomén) bydlení, jehož chápání bylo výrazně ovlivněno filosofií **Martina Heideggera**, především jeho esejemi *Básnický bydlí člověk* (1950), *Věc* (1950) a *Budovat, bydlet, myslet* (1951).

Prožívaný prostor se stává prostorem existenciálním.

Podstata obydlí není sama o sobě architektonická, stejně jako podstata technologie pro něj není sama o sobě technologická.

2 M. Merleau-Ponty: Primát vnímání a jeho filosofické důsledky, FF UK, Praha 2011, s. 15—27.

Poetické prvky v přístupu k architektuře vedou k filosofii **Gastona Bachelarda**, (především ke známému spisu nazvanému **Poetika prostoru**).

Významná část Bachelardova díla je charakteristická fascinací přírodními živly a tvořivou obrazností, zájmem o souvztažnost mezi pojmem a obrazem.

Jedním z Bachelardových slavných následovníků je i teoretik, filosof a semiotik Roland Barthes.

Mezi prvními architekty, kteří se k Bachelardově dílu otevřeně přihlásili, byl **Charles W. Moor** na Princetonské univerzitě se svou doktorskou prací nazvanou **Voda a architektura** (1958).

„Tváří v tvář bestiálními nepřátelství bouře ... přednosti domu, jako je ochrana a odolnost, jsou přeneseny do lidských ctností. Dům získává fyzickou a morální energii lidského těla ... je nástrojem, se kterým konfrontujeme kosmos.“

— Gaston Bachelard, Poetika prostoru (1958)

Mezi vlivné současné architekty, kteří aplikují fenomenologický přístup v praxi, patří: **Daniel Libeskind**, **Steven Holl** a **Peter Zumthor**.

Na poli teorie jsou to: **Christian Norberg-Schulz**, **Juhani Pallasmaa**, **Alberto Pérez-Gómez**, nebo český rodák **Dalibor Veselý**.

Mezi současnými představiteli fenomenologie v architektuře je velmi populární finský architekt a pedagog **Juhani Pallasmaa (*1936)**, bývalý profesor architektury a děkan na Helsinské technické univerzitě.

Vyučoval také ve Spojených státech a v letech 2012—2013 působil jako vědecký pracovník ve sdružení Taliesinu Franka Lloyda Wrighta. Realizuje přednášky po celém světě.

Jeho patrně nejznámější kniha ***Oči kůže. Architektura a smysly (2012)*** poukazuje, jak jinak, na význam smyslů v architektonické teorii i praktické zkušenosti. Kniha je rozdělena na dvě části tvořené souborem esejů (či esejistické polemiky).

První část se věnuje spíše rozboru (nejen) stavební a umělecké tradice západní kultury vyznačující se jednostranně vizuálním charakterem.

V druhé části do centra pozornosti staví tělesnost a smyslový aparát jako ústřední rozhraní pro interakci s vnějším světem a současně jako prostředek k jeho uchopení a pochopení.

Jednoznačně přitom vyzvedává hmatový vjem.

Snaží se však smysly ve vzájemné součinnosti propojit a prožitek z architektury popsat jako komplexní multisenzorickou zkušenost.

J. Pallasmaa se jako editor podílel i na publikaci ***Mind in Architecture; Neuroscience, Embodiment, and the Future of Design*** (MIT Press 2017) slibující skrze výzkumy předních neurovědů a architektů, psychiatrů a filosofů ukázat, jak vystavěné prostředí ovlivňuje naše emoce, myšlenky a chování.

Ve svém příspěvku s názvem *Body, Mind, and Imagination: The Mental Essence of Architecture* se zaměřil na popis „mentální esence architektury“, jakožto oblasti zakořeněné v biologii a kultuře, ale málo uchopené v edukaci a praxi. Pallasmaa vidí v architektuře, v její existenciální a mentální dimenzi, formu umění. Architektura je však také ontologicky zakotvená v uživatelské a technologické realitě, a to z ní rovnoměrně činí ne-umění. Její „lidská“ esence však nemůže být uchopena bez přisouzení metaforické a expresivní povahy..

Účel budovy je často vnímán pouze v termínech funkce, fyzického komfortu, ekonomiky, symbolické reprezentace a estetické hodnoty. Budovy jsou však také zprostředkovatelem mezi světem a naším vědomím. Internalizuje svět a externalizuje mysl. Strukturuje a artikuluje žitý existenciální prostor, životní situace, konstituuje náš nejdůležitější systém externalizovaného řádu, hierarchie a paměti.

Pallasmaa architektura je materializovaným vyjádřením lidského mentálního prostoru a náš samotný mentální prostor je strukturován a rozšiřován architekturou. Tato dialektická souvztažnost vyvolává **M. Merlau-Pontyho fenomenologické pojetí tzv. „chiasmatické (zkřížené) vazby“ — mezi světem a fyzickým prostorem s mentálním prostorem a subjektem „já“.**

Z jeho pohledu je tato souvztažnost kontinuální a nikoliv bi-polární.

„Architektura je „zrozená z těla“ a když ji hluboce prožíváme, vracíme se opět k tělu.“

Architektonický kontext dodává životní zkušenosti jedinečnou strukturu a smysl skrze projekci specifických rámců a horizontu pro naše vnímání a pochopení naší existenční situace.

Pallasmaa také podotýká, že přemýšlení o architektuře jen v dimenzi pěti známých aristotelovských smyslů neumožňuje plné poznání komplexity systému, který nás spojuje se světem³.

Je zavádějící uvažovat o jednotlivých smyslech jako o izolovaných systémech, vzájemně totiž spolu interagují a prolínají se.

Objevování a chápání architektury v jeho pojetí je především cestou vlastního sebepoznání.

3 Více ke 12-ti smyslům podle Rudolfa Steinera najdete v prezentaci *Možnosti zprostředkování*.

Teoretik a architekt **Christian Norberg Schultz (1926—2000)** se narodil a větší část života působil v Oslu (založil norskou pobočku CIAM). Střídavě žil ale také v Římě.

Architekturu vystudoval v Curychu u Sigfrieda Giediona.

V historické práci se zajímal především o období klasického baroka a dlouhodobě studoval také české baroko (1968 napsal monografii o Kilianu Ignáci Dientzenhoferovi).

Ch. N. Schultz byl od 80. let respektovaným pedagogem a popularizátorem, mimo jiné pro skvělou schopnost představit jasně principy a příklady fenomenologického přístupu prostřednictvím kombinace textu a obrazu.

V knize nazvané *Intence v architektuře* (***Intensions in Architecture, 1963***) využil k rozboru významu a smyslu místa poznatků ze sémiotiky.

Teoretický rámec je založen na vjemovém prožitku — vztah mezi budovou a vnímatelem vychází z tvarové psychologie.

Ch. N. S. zde vymezil čtyři hlavní funkční aspekty architektury:

tzv. „*fyzická kontrola*“ a „*funkční rámec*“ — oba jsou určovány charakterem krajiny; reprezentují potřebu fyzického úkrytu a zajištění praktických životních funkcí;

„*sociální prostředí*“ a „*kulturní symbolizace*“ — architektura poskytuje rámec pro společenské aktivity a je naplněna symbolickými obsahy.

Schultz vyzdvihuje důležitost zasazení stavby do celkového kontextu místa (krajina, dějiny, sociální život, ...)

U nás je patrně nejznámější Schultzova kniha ***Genius loci, k fenomenologii architektury (NY, 1980)***, která nabízí pojetí architektury jako přirozeně zažívaného prostoru (alternativa k funkcionalistickému pohledu).

Do teorie architektury vnesl klíčovou korelaci: identita — místo.

Zdůrazňuje přitom systémovou propojenost.

Vycházel zároveň z Heideggerovy filosofie. Hlásil se zejména k jeho pojmu „bydlení“, ztotožněném s „existenciální oporou“, zkušeností naplněnou smyslem a významem. Bydlení (pobývání) je totéž co pobyt v prostoru, tedy bytím samo o sobě.

Rovněž krajina podle něj určuje existenciální význam. Ch. N. S. se podrobně zabýval rozbořem a popisem jednotlivých typů krajin.

V knize nazvané ***Nightlands. Nordic Buildings (MIT Press 1996)*** takto definuje severskou budovu. Srovnává jí se středomořským stavitelstvím, ilustruje závislost lokální architektury na charakteru země s jejím specifickým podnebím. Na rozdílech přirozeného prostředí na severu a ve Středomoří zakládá svou interpretaci architektury jako „*vysvětlení jednoty života a místa, abychom pochopili, kde jsme, jak jsme, to co jsme*“.

Dalibor Veselý (1934—2015) byl původem český historik a teoretik architektury. Prosazoval hermeneutiku⁴ a fenomenologii jako součást diskurzu o architektuře a designu.

Učil další generace fenomenologů na Univerzitě v Essexu, Cambridge a Pensylvánii (Daniel Liebeskind, Alberto Pérez-Gómez, ...)

Vystudoval architekturu, dějiny umění a filozofii v Praze, Mnichově, Paříži a Heidelbergu. Doktorát získal na Karlově univerzitě. Jeho vedoucími byli Josef Havlíček, Karel Honzík a Jaroslav Fragner.

Podle jeho vlastních slov to byl filosof (fenomenolog) **Jan Patočka**, „*který více než kdokoli jiný přispěl k jeho celkové intelektuální orientaci a artikulaci některých kritických témat*“.

Pod jeho vlivem rozvíjel celoživotní zájem o poetiku a hermeneutiku architektury definující vlastní učení a výzkum.

Setkal se i s filozofy Paulem Ricoeurem a Hansem-Georgem Gadamerem a byl ovlivněn tedy i jejich hermeneutikou.

⁴ Nauka o metodách správného chápání a výkladu textů, zejména náboženských, právních a filosofických. V širším významu se používá i pro výklad uměleckých děl případně i porozumění struktury lidského bytí na světě (Martin Heidegger). Zdroj: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Hermeneutika>.

V knize **Architektura ve věku rozdělené reprezentace (2004)** hledá Veselý kořeny krize modernismu již v počátcích Novověku, přičemž rozhodující změna paradigmat se odvíjela od 16. století (kdy světelná perspektiva ustoupila geometrické), vyvrcholila Osvícenstvím a karteziánskou filosofií. Způsob pochopení „prostorové struktury“ je pro Veselého hermeneutickým klíčem poskytujícím přístup k fenoménům prostorovosti.

Jasný a pevně strukturovaný obraz světa/univerza ustoupil uvědomění si limitů plynoucích z fragmentarizace poznání a individualismu.

„Není obtížné ukázat, že karteziánské uvažování má svůj původ ve vývoji perspektivy, kdy reprezentace začala být tak silně ztotožňována s podstatou vidění, že pak již bylo snadné zaměnit jedno za druhé.“

— **(D. Veselý)**

Viditelný svět sám o sobě nepředstavuje základ poznání. Rysy jako je orientace, fyziognomie a vzájemné postavení věcí představují naše epistemologické zázemí a tvoří dočasný základ prostorovosti.

Veselý také propagoval tzv. novou poetiku architektury, která při funkčně prostorové artikulaci stavby spolupracuje s dalšími uměleckými disciplínami, jako je divadlo, poezie nebo malířství.

LITERATURA —

BACHELARD, Gaston: Poetika prostoru (Malvern, 2009)

ČERNOUŠEK, Michal: Psychologie životního prostředí (nakl. Horizont, 1986)

EAGELEMAN, David: Mozek. Váš příběh (BizBooks, 2017)

JEHLÍK, Jan: Rukověť urbanismu (Ausdruck Books 2016)

KOSTROŇ, Lubomír: Psychologie architektury (Grada publishing, a.s. 2011)

Mind in Architecture; Neuroscience, Embodiment, and the Future of Design (ed. Sarah Robinson, Juhani Pallasmaa, MIT Press 2017)

PALLASMAA, Juhani: Oči kůže. Architektura a smysly (Archa 2012)

PONTY, M. Merleau: Primát vnímání a jeho filosofické důsledky (FF UK, Praha 2011)

RASMUSSEN, Steen Eiler: Jak vnímat architekturu (Academia 2016)

SEDLÁKOVÁ, Miluše: *Úvod do architektonické psychologie* (Výzkumný ústav výstavby a architektury, Praha 1981)

SCHULTZ, Christian Norbert: *Nightlands. Nordic Buildings* (angl. překlad, MIT Press 1996)

SCHULTZ, Christian Norbert: *Genius loci, k fenomenologii architektury* (Odeon, Praha 1994)

VESELÝ, Dalibor: *The Architectonics of Embodiment In: Body and Building* (MIT Press, 2002)

VESELÝ, Dalibor: Architektura ve věku rozdělené reprezentace (Academia, 2009)

INTERNETOVÉ ZDROJE —

Insulární kortex — Wikipedie. [online]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Insul%C3%A1rn%C3%AD_kortex

Zrcadlový neuron — Wikipedie. [online]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Zrcadlov%C3%BD_neuron/

Vittorio Gallese — Wikipedie. [online]. Dostupné z: zdroj: Wikipedie (Vittorio Gallese — https://cs.wikipedia.org/wiki/wiki/Vittorio_Gallese/)

Hermeneutika — Wikipedie. [online]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Hermeneutika>